

належить до низки суб'єктивних чинників, які можуть якісно вплинути на підтримку населенням європейського вибору України. Проведені нами теоретико-емпіричні дослідження українського національного характеру [7] дозволяють стверджувати, що багато рис національного характеру українців (працелюбність; доброзичливість; витривалість; волелюбність; соціальний оптимізм; толерантність; розсудливість; національна гідність; інтернальність; поміркованість; хазяйновитість; гостинність; заповзятість; почуття гумору; горизонтальний індивідуалізм (який спрямований на розуміння унікальності кожної людини при рівності усіх) і горизонтальний колективізм (для якого характерні установки й норми м'якої, а не жорсткої статусної ієрархії у відносинах між людьми)) можуть стати не тільки дієвим чинником європейського цивілізаційного вибору України, але й активно сприяти реалізації цього вибору.

1. Бычко А. К., Бычко И. В. Человек в мировоззренческой картине былинного эпоса / А. К. Бычко, И. В. Бычко // Человек и

история средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов. – К., 1987. – С. 20–29. 2. Воропаева Т. С. Теоретико-методологические основы выявления современной украинской национальной идеи / Т. С. Воропаева // Нации разные, но мир един. – М.: МАРИКМО, 1993. – Вып. 2. – С. 56–64. 3. Воропаева Т. Поведінкова культура українців (етнотипова поведінка, стиль життя і національний характер) / Т. Воропаева // Українознавство – 2008. Календар-щорічник. – К., 2008. – С. 103–113. 4. Воропаева Т. Цивілізаційний розвиток українства: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаева // Українознавчий альманах. – Вып. 16. – Київ, Мелітополь, 2014. – 322 с. – С. 228–234. 5. Заява Верховної Ради України «Про європейський вибір України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1679-18#n8>. 6. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи / Пер. с фр. Т. П. Емельяновой – М.: Академический проект, 2011. – 396 с. 7. Федорченко І. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади / І. Федорченко // Українознавство. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 11. – С. 17–20.

УДК 94(477):351.858

Чик Анна

Роль колективної пам'яті у цивілізаційному поступі українства

У статті розглядаються особливості функціонування колективної пам'яті у рамках передісторичної та історичної епохи цивілізаційного поступу українства. Аналізується проблема колективної пам'яті та різні підходи до її розуміння як важливого чинника, який впливає на становлення і розвиток національної та цивілізаційної ідентичності.

Ключові слова: колективна пам'ять, ідентичність, українство, цивілізаційний розвиток.

Chyck Anna

The Role of Collective Memory in the Civilization Progress of Ukrainianness

The article considers the features of functioning of collective memory within the historical era as well as prehistoric civilization progress of Ukrainianness. The problem of collective memory and different approaches to understanding of the collective memory as an important factor influencing the formation and development of national and civilization identity are analyzed.

Keywords: Collective Memory, Identity, Ukrainianness, Civilization Development.

Анна Чик

Роль коллективной памяти в цивилизационном развитии украинства

В статье рассматриваются особенности функционирования коллективной памяти в рамках предисторической и исторической эпохи цивилизационного развития украинства. Анализируется проблема коллективной памяти и различные подходы к ее пониманию как важного фактора, который влияет на становление и развитие национальной и цивилизационной идентичности.

Ключевые слова: коллективная память, идентичность, украинство, цивилизационное развитие.

В умовах кардинальних соціально-економічних і політико-правових трансформацій, які суттєво змінюють більшість сфер життя українського суспільства, а також в умовах посилення загрози територіальній та національній цілісності України помітно збільшується інтерес до проблеми колективної пам'яті, яка може помітно впливати на формування національно-культурної, громадянсько-політичної і цивілізаційної ідентичності колективних та індивідуальних суб'єктів. Актуальність цього питання пов'язана також із суспільно-політичними та цивілізаційними викликами, які потребують адекватних відповідей.

Ю. Лотман, А. Гуревич, А. Моль з позицій культурологічного підходу розглядають пам'ять як культурно-історичну спадщину, своєрідний духовний потенціал народу. За допомогою семантичного аналізу Ю. Лотман визначає культуру як колективну пам'ять і безпосередньо пов'язує її зі збереженням і передачею смислів [8, с. 3–4]. Як зазначає Є. Давидов, «на наших очах поняття пам'яті наповнилося новим змістом і, вийшовши за психофізіологічні рамки, перетворилося на найважливішу категорію суспільної свідомості. Більше того, воно стало свого роду маніфестом сил, що

прагнуть відновити штучно розірваний в ході політичних катаклізмів «зв'язок часів». Пам'ять як історична глибина культури і особистості» [6, с. 165].

Колективна пам'ять – це спосіб збереження соціально значимої інформації, без якої неможливе існування суспільства в цілому, соціальних груп і окремих індивідів, що входять у суспільство. Цілісність і стійкість соціальних зв'язків залежить від успішності функціонування колективної пам'яті. В умовах радикальних соціальних та політичних змін в сучасному українському суспільстві слабкість підстав для становлення нової громадянсько-політичної ідентичності призводить до пошуку об'єднуючих символів в історичному минулому країни.

Тому цілком зрозуміло, що в основу формування сучасної національної ідентичності має бути покладений культурно-історичний досвід українського народу, «за допомогою колективної пам'яті виникає емоційна залученість у минуле. Таким чином культивується майже в кожному соціумі широке знайомство дітей з компонентами колективної пам'яті: пам'ятні місця, релігійні ритуали, фольклор, родинне дерево, що покликані спонукати в них зародження почуття історичної

вкоріненості, поваги до минулого. З емпатії відбувається цікавість, прагнення більше дізнатися про тих чи інших історичних постатей, історичних подій, і ця цікавість стає підставою індивідуального інтересу до історії» [9, с. 235], духовності, моралі, основним національним надбання. Адже особистість споконвічно поєднується з історичним буттям загальнолюдської цивілізації саме через національне буття.

«Спільне минуле» української нації конструюється інтелектуальною елітою, представники якої вирішують, який статус отримає та чи інша історична подія, яка згодом закріплюється у відповідних текстах. Головними засобами трансляції колективної пам'яті є культурні й освітні інституції та засоби масової інформації. Саме тому основними чинниками, які впливають на становлення й розвиток національної ідентичності виступають не тільки історична територія, спільна мова, етнізм, економіка й громадянська культура, однакові закони та обов'язки для всіх членів національної спільноти, але й *колективна пам'ять*.

Завдячуючи спільним історіям, які збираються вченими та дослідниками у цілісні наративи, характерним для тієї чи іншої групи (сім'ї, соціальної групи, етносу, нації) можуть виникнути почуття співпричетності й приналежності до даної спільноти, що сприяє становленню і розвитку емоційної складової національної ідентичності. Такі спільні історії про минуле, які приймають члени даної спільноти, є однією з форм прояву колективної пам'яті, яку можна визначити як *колективні уявлення про історичне минуле, які мають властивості пожевавлюватися, актуалізуватися, конструюватися заново в міжособистісному дискурсі*. Будучи пропущеними через призму групової ідентичності, вони відтворюються з урахуванням сьогодення, актуальних інтересів та цілей групи [10, с. 34].

Отже, колективна пам'ять має велику потенційну здатність зберігати в масовій свідомості членів суспільства оцінки подій минулого, які перетворюються на ціннісні орієнтації, що визначають вчинки й дії людей. Вплив колективної пам'яті на свідомість і поведінку людей може консолідувати суспільство, але може мати й деструктивний характер. У світовій науці все частіше дискутується питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки, елементи народної творчості повинні бути збережені й передані наступним поколінням для забезпечення ефективного розвитку, для збереження соціального порядку. У практичній площині розглядаються оптимальні способи й технології трансляції культурно-історичного досвіду. Збереження колективної пам'яті національної спільноти – це загальнонаціональна проблема, вирішення якої виходить на рівень державної політики.

У сучасних українознавчих дослідженнях особливої ваги набуває вивчення закономірностей та специфіки націє- і державотворчих процесів в Україні. Об'єктом сучасного українознавства є реальний український світ, визначальними категоріальними характеристиками якого є цілісність, універсальність, самобутність, самодостатність, саморозвиток, єдність і взаємоопосередкованість усіх його вимірів. Повноцінне функціонування всіх вимірів українського світу неможливе без «роботи» колективної пам'яті. Поняття «колективна пам'ять» є багатограним і динамічним, стосується різних сфер життєдіяльності як суспільства, людини, так і держави.

Отже, роль колективної пам'яті у рамках *предметного поля сучасного українознавства* є ключовою, оскільки через свій наскрізний вплив (а вона пронизує буття української

спільноти від найдавніших часів до сьогодення) на українство та процес кристалізації культурно-історичного досвіду українського народу, колективна пам'ять є невід'ємним чинником збереження культурної спадщини та формування спільної ідентичності українства. Тому без комплексного урахування впливу колективної пам'яті на процеси національного розвитку української спільноти, а також на стійкість і стабільність українського соціуму в умовах перехідного стану та гібридної війни оптимальне вирішення багатьох проблем українства неможливе.

Українознавство (як інтегративна наука) дає змогу всебічно проаналізувати роль *мнемічної складової* у націєтворчих та державотворчих процесах, процесах завершення формування спільної ідентичності громадян України в сучасному глобалізованому світі. Адже колективна пам'ять є «будівельним матеріалом» як етнічної, так і національної культури, *зберігаючи її специфіку й самобутність, забезпечуючи її спадкоємність та цивілізаційний поступ*.

Метою цієї статті є розгляд особливостей функціонування колективної пам'яті в рамках *різних епох* (передісторичної та історичної [5]) та *етапів цивілізаційного поступу українства* (зокрема, 1) етапу неолітизації України; 2) етапу трипільської протоцивілізації; 3) етапу індоєвропейських міграцій та виокремлення праслов'янської спільноти; 4) етапу греко-римського цивілізаційного впливу та утвердження ранньокласового суспільства на українських теренах; 5) середньовічного етапу; 6) ранньоіндустріального етапу; 7) індустріального етапу; 8) постіндустріального (інформаційного) етапу [4, с. 10–11]), а також виявлення значення української культурної спадщини (як ціннісно-сміслового ядра колективної пам'яті) для збереженні духовної єдності української політичної нації та консолідації всього українства як невід'ємної частини Європейської цивілізації.

У *передісторичну епоху* цивілізаційного поступу українства сутність колективної пам'яті первісних спільнот (які утворювала людність українських теренів) зумовлювалась *домінуючими міфологічними уявленнями*, що були зафіксовані у магії та найпростіших ритуалах. Колективна пам'ять первісної людності опосередковувала виконання життєво важливих функцій (спорудження жител, колективне полювання тощо), утворення перших форм людських об'єднань, які були створені за принципом кровноспоріднених зв'язків, формування принципів етногамії та екогамії, переростання первісного людського «стада» у родову праобщину, в межах якої починають поширюватися суто соціальні механізми функціонування людських спільнот на противагу біологічним, а також становлення родового ладу та функціонування принципів поділу праці [4, с. 12].

Розширення колективної пам'яті первісної людності йде паралельно із вдосконаленням знарядь праці та зброї, об'єднанням родів у племенні спільноти, появою поховань і відповідних ритуалів, які свідчили про існування певних анімістичних уявлень і проторелігійних вірувань. Колективна пам'ять детермінує розвиток мови, становлення основ абстрактного мислення й духовного світу людини та формування первісного мистецтва. Внаслідок інтенсифікації міжобщинних зв'язків і *утвердження культурно-історичної складової колективної пам'яті*, починають *формуватися перші етнічні спільноти* – племена (або протоетноси). Завдяки розширенню колективної пам'яті розвивається практичне мислення, що дозволяє накопичувати елементарні знання, вдосконалюються перші релігійні вірування й культури, виникають великі сакральні центри, які зберігають значні

масиви культурної інформації (зокрема, Кам'яна Могила), формуються ранні форми релігійного світогляду (тотемізм, фетишизм анімізм, магія), які стають основою світобачення пізньопалеолітичної людності [4, с. 12–14].

Отже, це був *період становлення і розвитку інструментального пласта колективної пам'яті* людності українських земель.

Упродовж наступного періоду (зокрема, етапу неолітизації України; етапу трипільської протоцивілізації; етапу індоевропейських міграцій та виокремлення праслов'янської спільноти; етапу греко-римського цивілізаційного впливу та утвердження ранньокласового суспільства на українських теренах) *на інструментальний пласт колективної пам'яті нашаровується інтенціональний пласт* (що пов'язаний із *смыслеутворюючою спрямованістю* людської свідомості та *смыслеформирующим* ставленням свідомості до різних предметів і об'єктів).

Цьому сприяли *найважливіші цивілізаційні зрушення*: 1) перехід від привласнювальних форм господарства (збиральництво й полювання) до відтворювальних (землеробство і скотарство); 2) винайдення нових способів виготовлення знарядь праці; 3) постання нових видів виробництва (прядіння, ткацтво та ін.), виготовлення штучної продукції (зокрема, керамічного посуду, завдяки якому люди могли готувати й споживати варену їжу, зберігати воду тривалий час тощо); 4) перехід від кочового до осілого способу життя; 5) приручення тварин і формування стад свійських тварин, що уможливило використання їхньої тягової сили тощо; 6) удосконалення ремесел; 7) збільшення середнього віку тривалості життя людини; 8) трансформація світогляду та духовного світу людини, утвердження віри в загробне життя й усталення похоронного обряду. Панування відтворювальних форм господарства створює умови для поєднання *колективізму* в одних сферах людського життя та *індивідуалізму* – в інших [4, с. 13–14].

Відомо, що становлення відтворювального господарства спричинила зміни в усіх сферах людського життя та створила *передумови для виникнення перших цивілізацій*, а поява значного додаткового продукту зумовила новий розподіл праці, виділення управлінсько-організаційного апарату, ремісництва, а також відокремлення розумової праці від фізичної. Уособленням цих зрушень стало *місто* – центр концентрації та перерозподілу суспільного продукту, локалізації апарату управління, осередок соціально-економічного й культурно-ідеологічного життя людей певної території. На арену історії людина виходить вже не лише як *індивід*, але й як *суб'єкт*. Історія поступово починає набувати *персоніфікованого вигляду*: державні діячі, жерці, митці, будівничі, вчені тощо. У цей час започатковує свій розвиток писемна історія людства [4, с. 14–16].

Л. Залізник підкреслює, що «трипільське землеробське суспільство досягло високого рівня розвитку і стояло на порозі цивілізації». Адаже складні знаково-символічні системи трипільських орнаментів, а також глиняні конічні фішки й кульки для лічби «свідчать, що трипільці стояли на порозі винайдення письма. Отже, *протоміста та протописемність* дають підстави вважати Трипілля *протоцивілізацією*, що зароджувалась паралельно з найдавнішими містами-державами Близького Сходу» [7].

Відомо, що Ю. Лотман не тільки запропонував цікавий підхід до класифікації пам'яті, але й пов'язав людську *пам'ять* із *писемністю* та *розвитком цивілізації*. Дослідник підкреслював, що «писемність – це форма пам'яті. Подібно

до того, як індивідуальна свідомість має свої механізми пам'яті, колективна свідомість, виявляючи потребу фіксувати дещо загальне для всього колективу, створює механізми колективної пам'яті. До них треба віднести і писемність. Але чи є писемність першою і, найголовніше, єдино можливою формою колективної пам'яті? Відповідь на це питання треба шукати, виходячи з уявлення про те, що вважається вартим для запам'ятовування, а це останнє залежить від структури та орієнтації певної цивілізації» [8, с. 11].

Аналізуючи вплив появи писемності на *цивілізаційний поступ людства*, Ю. Лотман писав, що усна пам'ять мала обмежений обсяг і строго встановлювала, що саме необхідно зберігати. Все необов'язкове забувалося. А писемність дозволила зберігати непотрібне і нескінченно розширювати обсяг того, що запам'ятовується.

Дописемні цивілізації не мали достатньо розвинених форм пам'яті. Значний розвиток мнемотехніки відображався у зберіганні довжелезних епічних текстів. А існування колективної пам'яті, збереженої за допомогою ритуалів і обрядів та виділення спеціального інституту «хранителів пам'яті», підтверджується численними історичними даними. Опорними пунктами колективної пам'яті були урочища і небесні світила, які використовувались як мнемонічні знаки. Ставлення до циклічного переміщення зірок як до «інструкції для сільськогосподарських робіт» поширене у неписьменних цивілізацій. Поява писемності скасувала і піддала забуттю розвинену культуру усної пам'яті [8, с. 11].

Ю. Лотман наголошував, що поява писемності відкрила еру індивідуальної творчості. До тих пір зберігалось лише те, що «проходило цензуру колективної пам'яті і включалося в традицію». Можливість записувати відкрила двері перед індивідуальною творчістю, різко змінила статус окремої особистості. З цього моменту цивілізація пов'язується з ідеями особистості та індивідуальної творчості. Традиції відводиться консервуюча функція, а особистість стає «дріжджками історії», її «динамічним началом». У зв'язку з цим «винахід робиться повсякденним фактом, а швидкість історичного процесу різко зростає».

В. Іванов і Т. Гамкрелідзе, проаналізувавши спільну індоевропейську пралексику, реконструювали «пізньоіндоевропейську прамову на етапі, що передував її розпаду в IV тис. до н. е. на окремі мовні групи» [7, с. 101]. Колективна пам'ять не тільки опосередковувала розвиток міфології та основних культів індоевропейців (зокрема, культу коня й бика), але й перехід від мотичного до ранніх форм орного землеробства (з використанням рала чи сохи), перехід від матріархату до патріархату, виокремлення трьох основних прошарків населення (жерців, військової аристократії та рядових общинників – пастухів, землеробів і воїнів). Колективна пам'ять зафіксувала своєрідність духовного світу індоевропейців, яка полягала у сакралізації війни, верховного бога-воїна та пастуха, а також їхній мілітарний дух, який відбився у будівництві перших укріплених поселень – фортець [7, с. 101–102].

Праслов'яни формувались як одне з окремих відгалужень індоевропейської спільноти в II тис. до н. е. На заключному етапі бронзової доби відбувається виділення окремого праслов'янського метаетнічного масиву. Праслов'янські мовні ознаки існували вже в II тис. до н. е., із середини I тис. до н. е. старослов'янська мова виокремилася з індоевропейської мовної спільноти, почався її самостійний розвиток (пізніше з неї виокремились різні мови східних, західних та південних слов'ян) [4, с. 17–18]. Утвердження орного землеробства у

праслов'ян помітно підвищує продуктивність праці, зумовлюючи поширення майнової нерівності, зароджуються елементи ранньокласового суспільства. Для захисту від ворогів праслов'яни будують укріплені місця – городища [4, с. 17–18]. Колективна пам'ять зберегла ознаки розвинутого землеробського культу, що існував у цієї спільноти.

Дуже активно розвиваються *інструментальний та інтенціональний пласти колективної пам'яті* людності українських земель на етапі греко-римського цивілізаційного впливу та утвердження ранньокласового суспільства на українських теренах. Адже на теренах України, зокрема, на узбережжях Чорного й Азовського морів, більше тисячі років (від VII ст. до н. е. до розорення гунами) функціонували грецькі колонії, а давні народи, що були сусідами ранніх цивілізацій, як відомо, неминуче втягуються в орбіту їхнього впливу. Між греками й місцевим населенням були налагоджені культурні та торговельно-господарські зв'язки, а в період «осьового часу», коли стався кардинальний поворот у цивілізаційному розвитку Європи (адже почала стрімко розвиватись людська самосвідомість, були закладені фундаментальні основи філософських та релігійних вчень, почало зростати соціальне й майнове розшарування, з'явилась індивідуальна власність на засоби виробництва (в тому числі й на землю), влада відокремилась від власності, коли відбувались принципові зміни в господарсько-економічній, техніко-технологічній, соціокультурній, політико-правовій сферах) вплив *античних держав* ще більше посилювався [4, с. 18–19].

Поширення залізних знарядь праці й зброї та процес освоєння технології виготовлення заліза привели до *другого великого розподілу праці*, у таких умовах відбувалося завершення процесу розкладу первісного ладу, розпочався *перехід до ранньокласового суспільства*. У I тис. до н. е. розпочинається *писемний період історії України*, а безіменні до того давні людності вперше «залишають» у стародавніх текстах свої власні назви (кіммерійці, скіфи, будини, алазони, гелони, меланхлени, неври, сармати). Це вплинуло не тільки на розвиток *чотирьох вимірів колективної пам'яті*, виділених Я. Ассманом: 1) міметичної пам'яті, що пов'язана з діяльністю; незважаючи на розвиток писемності та інших способів кодування інформації, існує діяльність, якою ми навчаємося (пізнаємо навколишню реальність) через наслідування; 2) предметної пам'яті, завдяки якій людина має певне відображення реальності, включаючи її саму; 3) комунікативної пам'яті, пов'язаної з отриманням інформації через взаємодію з іншими людьми; 4) культурної пам'яті як форми передачі та відтворення культурних смислів [1, с. 14], але й на розвиток *історичної пам'яті* українства.

Просування на терени України скіфів у VIII ст. до н. е. привело до утворення великого, але слабо централізованого напівдержавного утворення *Велика Скіфія*, пам'ять про яке зберегли проукраїнські племена та русини-українці, зафіксувавши це в тексті «Повісті минулих літ». Більше ніж на півтисячоліття основна роль на півдні Східної Європи переходить до сарматських племен (роксоланів, язигів, аланів), які на рубежі III–II ст. до н. е. спустилися Скіфії. Західний кордон контролюваної сарматами території у I ст. пройшов по берегах Дніпра, а у II ст. сягнув Вісли. Українські землі з того часу входили до так званої «Європейської Сарматії» [4, с. 21–22].

Велике переселення народів, яке почалось у II–III ст. і завершилося в VII ст., стало особливим періодом історичного розвитку, коли «взаємодія варварства і цивілізації досягла своєї найбільш інтенсивної фази. Результатом такої вза-

ємодії, як наслідку взаємопроникнення і взаємознищення римського і варварського світів, стало зародження нового типу цивілізації» [3, с. 7].

Велике переселення народів стало значним поштовхом для *активізації як цивілізаційних, так і етногенетичних процесів* на слов'янських теренах. Ці процеси не суперечили універсальним закономірностям цивілізаційного й етноісторичного розвитку інших народів Європи [4, с. 20–21] та йшли паралельно з розвитком колективної пам'яті праукраїнства.

В *епоху Великої Скіфії й антську добу* на теренах України існували *протодержавні утворення*, але розвитку протодержави антів перешкодила навала гунів. Відомо, що етнонім «анти» має іранське походження і тлумачиться як «край», «рубіж», «кінець», «крайній», «окраїнний», «окраїнна територія», що у смислово-розумінні означає *порубіжних жителів* [4, с. 21–22]. Відомо також, що у 40-х роках VI ст. наступає період мирних стосунків між антами та Візантією, а близько 545 р. був оформлений *антсько-візантійський союз* [4, с. 20–21]. Історичні джерела (як важливий компонент колективної пам'яті) свідчать, що антсько-візантійський союз залишався у силі й далі, оскільки й після 602 р. в титулатурі імператорів (Фоки (602–610) та Іраклія (610–641)) залишався епітет «*Антський*» (етнопсихолінгвістичний аналіз цього епітету дозволяє стверджувати, що він є *семантичним відповідником* сучасного слова «український» [4, с. 20–21]). А «назва народу Antai зустрічається у візантійських джерелах... до 630 років, після чого зникає, очевидно, внаслідок розпаду федерації, яку це слово визначало» [4, с. 21–22]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що не тільки терени України від антської доби, але й *праукраїнство* цього періоду стали *невід'ємною частиною Європейської цивілізації* [4, с. 20–21].

В. Баран і Л. Залізняк довели, що стрижень давньоукраїнського етнокультурного комплексу формувался на теренах Волині, Прикарпаття, Поділля, Київщини, що першими носіями цього комплексу етновизначальних ознак були літописні *праукраїнські племена* (волиняни, деревляни, поляни, улличі, тиверці, білі хорвати), які залишили пам'ятки Райковецької культури. Племена *склавинів*, представлені Празько-Корчацькою культурою, та *антів*, представлених Пеньківською культурою, «інтегруються і в межах українського лісостепу утворюють етнокультурний симбіоз, представлений у VIII–X ст. Райковецькою і Волинсько-Роменською культурами» [2, с. 310]. Цей симбіоз розглядається сучасними археологами як *основа для постання українського етносу*. Саме на цій автохтонній основі формувались і поглиблювались самотні етнокультурні, духовно-світоглядні та етнопсихологічні особливості українського народу [4, с. 20–22]. У зв'язку з етнізацією праукраїнських племен *етнізувалась і колективна пам'ять праукраїнства*.

Упродовж наступного періоду (зокрема, середньовічного, ранньоіндустріального, індустріального та постіндустріального (інформаційного) етапів цивілізаційного поступу українства) на *інструментальний та інтенціональний пласти колективної пам'яті нашаровується ціннісно-символічний пласт* (що пов'язаний з такими важливими цивілізаційними процесами, як християнізація та аксіологізація людської свідомості й діяльності).

На середньовічному етапі цивілізаційного поступу українства сутність колективної пам'яті зумовлювалась *домінуючими релігійними уявленнями*. Релігійність колективної пам'яті була атрибутивною властивістю людини середньовічної культури, що виступала як «*homo religiosus*». Її сутність ви-

значалась релігійними віруваннями і містила уявлення про сакральне у його відношенні до мирського й профанного, вираженого в релігійному культі. Сакралізовані уявлення, переконання й пріоритети утворювали ціннісно-сміслову ядро української середньовічної культури, яке було важливою духовною засадою її просторово-часового континууму.

Колективна пам'ять в рамках української традиційної культури виконувала функції «сміслового фільтру» культурно-історичного досвіду українства, окреслюючи певні ціннісно-сміслові координати для даної спільноти. Після християнізації русинів-українців їхня колективна пам'ять «вийшла за межі» локальної традиційної культури, повноцінно долучившись до спільної пам'яті Європейської християнської цивілізації. У зв'язку з цим формується духовна еліта, яка починає здійснювати контроль за культурно-релігійним сегментом колективної пам'яті спільноти. Десакралізація колективної пам'яті українства стала наслідком процесів, розпочатих у добу Ренесансу. Ю. Лотман зазначає, що через винайдення друкарства «епоха друку» стала часом, коли місцевий діалект, з одного боку, і сакральна мова (латинь, церковнослов'янська мова, класична арабська), межі якої були не політичними чи національними, а конфесійними, – з іншого, змінилися національною літературною мовою. Книгодрукування кардинально розширювало сферу науки і освіти. Ренесанс сприймався людьми, що жили в цю епоху, як час безмежного розширення всіх можливостей [8, с. 7]. Розгортання процесу секуляризації пов'язується з появою в структурах колективної пам'яті нових (нерелігійних) компонентів.

Завдяки колективній пам'яті утворюється культурна спадщина, яка визнається загальним надбанням конкретної нації та всього людства і мусить зберігатись і постійно поповнюватись. У ранньоіндустріальну та індустріальну добу колективна пам'ять стає важливим чинником як етнічної, так і національної самоідентифікації.

Доба національного відродження активізувала процес формування національної самосвідомості й зумовила рефлексивне ставлення представників української еліти до колективної пам'яті українського народу. В культурно-мистецькій сфері починає формуватись цілісний образ України, який має величезне значення для збереження духовної єдності українства.

У ХХ ст. український народ пережив цілий ряд потрясінь (репресії, голодомори, етноцид), які призвели до непоправних

втрат у сфері культурної спадщини, а також до деформації вироблених століттями способів передачі від покоління до покоління культурно-історичного досвіду. Українська культурна спадщина знищувалась через класові й ідеологічні міркування, а колективна пам'ять українства опинилась у зоні тотального ідеологічного контролю.

В умовах переходу до постіндустріального (інформаційного) етапу цивілізаційного поступу колективна пам'ять українців, на жаль, має постколоніальний («мозаїчний») характер, а це загрожує деформацією їхньої національної та цивілізаційної ідентичності. В результаті плюралізації історичної пам'яті та поляризації оцінок різних історичних подій може бути зруйноване єдине смислове поле української ідентичності. В цих умовах необхідне *відновлення, збереження і творче осмислення* спільної культурної спадщини (як ціннісно-сміслового ядра колективної пам'яті) та *формування консенсусної моделі колективної пам'яті* заради підтримки й збереження духовної єдності українства та його стабільного цивілізаційного розвитку.

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман / Пер. с нем. М. М. Сокольской. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с. 2. Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. – 403 с. 3. Буданова В. П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов / В. П. Буданова. – М.: Наука, 2000. – 544 с. 4. Воропаєва Т. С. Передісторія та початок цивілізаційного розвитку людності на теренах України / Т. С. Воропаєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – Вип. 1 (17). – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – С. 10–22. 5. Воропаєва Т. Цивілізаційний розвиток українства: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Українознавчий альманах. – Вип. 16. – Київ; Мелітополь, 2014. – 322 с. – С. 228–234. 6. Давыдов Ю. Н. Этическое измерение памяти / Ю. Н. Давыдов // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения / Редкол.: А. А. Гусейнов и др. – М.: Политиздат, 1990. – 348 с. – С. 165–200. 7. Залізник Л. Л. Первісна історія України / Л. Залізник. – К.: «Вища школа», 1999. – 263 с. 8. Лотман Ю. М. Несколько мыслей о типологии культур / Ю. М. Лотман // Языки культуры и проблемы переводимости. – М.: Наука, 1987. – С. 3–11. 9. Трубина Е. Г. Коллективная память / Е. Г. Трубина // Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов. – 2-изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург; Деловая книга, 2006. – 650 с. 10. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс / Пер. с франц. С. Н. Зенкина. – Москва: Новое издательство, 2007. – 142 с.